

GÓLIÁN RÓBERT – SZABÓ PÁL – JAKOBI ÁKOS

Az Európai Unió országainak és régióinak turisztikai látogatottsága a pandémiát követő reziliencia szempontjából

*Tourism arrivals in European Union countries and
regions in terms of post-pandemic resilience*

•

SZERZŐK:

GÓLIÁN RÓBERT, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Természettudományi Kar, golian.robert2002@gmail.com,
ORCID: 0009-0009-9109-7939

SZABÓ PÁL, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Termé-
szettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Regionális Tuda-
ományi Tanszék, pal.szabo@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-2140-2223

JAKOBI ÁKOS, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Ter-
mészettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Regionális
Tudományi Tanszék, jakobi.akos@ttk.elte.hu,
ORCID: 0000-0001-9624-7785

JEL kód: L83

Kulcsszavak: Európai Unió • turizmus • reziliencia

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy bemutassa miként alakult az Európai Unió-
ban a turizmus jelensége országos és regionális szinten a 2020-as pandémia okozta
visszaesést és a megszorításokat követően. A munka első része a turisztikai rezilien-
cia elméleti oldalát tárja fel, kiemelve egyrészt, hogy a regionális gazdasági rezilien-
cia alapul vehető a szakmai nomenklatúrában a valamelyest később megfogalma-
zódott turisztikai reziliencia esetében, másrészt, hogy különböző pályák állnak a

régiók előtt (reziliens, kilábaló, hanyatló). A munka második részében az Eurostat turisztikai adatbázisát felhasználva az országok és a régiók tipizálásra kerültek a reziliencia tekintetében. Kiderült, hogy a legtöbb térség visszatért a pandémia előtti állapothoz, s különbségek inkább abban vannak, hogy ez mennyi idő alatt következett be (rugalmas vagy kilábaló). Magyarország a vizsgált adatok összesítése szerint az utolsó ezen a téren, s régiói közül Budapesten a turisztikai látogatottság egy komoly bezuhanás után lassan tért vissza az eredeti állapotába.

AUTHORS:

RÓBERT GÓLIÁN, Student, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, golian.robert2002@gmail.com, ORCID: 0009-0009-9109-7939

PÁL SZABÓ, Associate Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Regional Science, szabopalphd@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2140-2223

ÁKOS JAKOBI, Associate Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Regional Science, jakobi.akos@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0001-9624-7785

JEL code: L83

Keywords: European Union • tourism • resilience

Abstract: *The aim of this study is to present how the phenomenon of tourism evolved at national and regional levels within the European Union following the downturn and restrictions caused by the 2020 pandemic. The first part of the study explores the theoretical aspects of tourism resilience, highlighting, on one hand, that regional economic resilience can be taken as a basis for the somewhat later formulation of tourism resilience in professional nomenclature and, on the other hand, that regions face different trajectories (resilient, recovering, declining). In the second part of the paper, using Eurostat's tourism database, countries and regions were classified in terms of resilience. It turned out that most countries and regions returned to their pre-pandemic state, and the differences are more in how long it took (resilient or recovering). According to the data examined, Hungary is the last in this field, and among its regions, Budapest slowly returned to its original state after a serious fall.*

BEVEZETÉS

A 2020-ban kitört Covid-19 pandémia és az ezzel járó korlátozások számos térségre és gazdasági ágazatra hatással voltak. Az Európai Bizottság 2022-es Nyolcadik kohéziós jelentése kiemeli, hogy a világvjárvány idején a gazdasági recesszió mélységét három fő tényező befolyásolta: egyrészt a vírus terjedésének korlátozása érdekében végrehajtott korlátozások hossza és szigorúsága, másrészt az eltérő hatókörű és intenzitású szakpolitikai reakciók, harmadszor, hogy bizonyos típusú gazdasági tevékenységek sokkal jobban érintve voltak, mint mások, és ezektől az ágazatoktól jobban függő tagállamok és régiók gazdasági tevékenységükben nagyobb visszaesést tapasztaltak. A konkrét térségtípusok esetében a dokumentum kiemeli, hogy egyrészt a határzárások miatt az országhatár menti régiók számos problémával néztek szembe, másrészt az otthonról dolgozók száma megemelkedett, főként a fővárosi régiókban, illetve külön kitér arra, hogy a járvány megfékezésére bevezetett korlátozások a turisztikai régiókban, településeken a GDP és a foglalkoztatás visszaesését eredményezték (Dijkstra, 2022). A WTTC adatai szerint az Európai Unióban a turizmusból származó GDP közel 40, míg a kapcsolódó foglalkoztatásban majd' 15% volt a visszaesés 2019-ről 2020-ra (WTTC, 2024).

A szigorítások és a vakcinák idővel elérték hatásukat, így, bár több járványhullámot még megélt a társadalom, a pandémia visszaszorult, aminek hatására ismét fellendült a turizmus. Az Eurostat adatai szerint az Európai Unióban a turisztikai kereskedelmi szálláshelyekre érkezők száma 2022-ben már megközelítette, 2023-ban pedig meghaladta a 2019-es szintet. Viszont a területi bontású adatok azt mutatják, hogy ez nem volt egységes, különböző regionális mintázatok tárulnak fel a reziliencia tekintetében. A továbbiakban ezt vizsgáljuk, ám előtte elméleti keretként értelmezzük a turisztikai reziliencia fogalmát.

A TURISZTIKAI REZILIENCIA ELMÉLETI KERETE

A reziliencia fogalom népszerűvé válásának elindulását legtöbbször Holling ökológusnak egy 1973-as munkájához kötik, amelyben az ökológiai rendszerek rezilienciájáról és stabilitásáról írt (Holling, 1973). Ezt követően más szakterületeken (pszichológia, mérnöki tudományok stb.) is megjelent a kifejezés, ahol azt vizsgálták, hogy az egyének, a rendszerek hogyan reagálnak a zavarokra. Ezek nyomán a reziliencia jelensége a gazdaságföldrajzba is bekerült, s a regionális gazdaságok 2008-as recesszióra adott heterogén reakciói miatt széleskörűen elterjedt a vizsgálata a kutatók körében (Sutton et al., 2023). A szakterületi körben regionális gazdasági rezilienciaként kikristályosodott fogalomra adott meghatározások azonban többfélék, amelyeket Sutton et al. (2023) úgy foglalt össze, mint a regionális gazdaságok azon képessége, hogy ellenállnak, alkalmazkodnak vagy átalakulnak a megrázkódtatásokkal szemben, és a sokkot követően talpra állnak, s így megteremtik vagy akár javítják a sokk előtti gazdasági teljesítményüket.

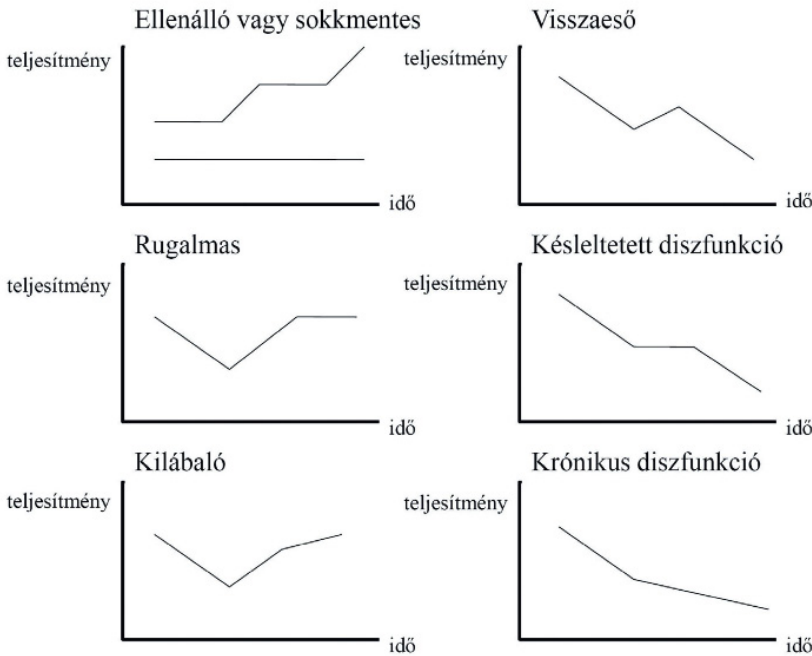
A rezilienciának négy típusa van (Martin – Sunley, 2020; Sutton et al., 2023):

- mérnöki: a régiók (regionális gazdaságok) „visszapattannak” a sokkokból a sokk előtti egyensúlyba,

- ökológiai: képesek elnyelni a sokkhatásokat és fenntartani jelenlegi egyensúlyukat minimális szerkezeti és/vagy funkcionális változáson keresztül,
- evolúciós: az a képesség, hogy a sokk hatására „előre ugorjanak” szerkezetük és funkcióik egyes részeinek alkalmazkodásával, és így a régiók vagy megtartják növekedési pályájukat, vagy új, kedvezőbb növekedési pályát alakítanak ki,
- transzformatív: a sokk hatására a régiók képesek struktúrájuk és funkcióik átalakítására, s a régiók kedvezőbb növekedési pályát alakítanak ki a sokk utánra.

Egy régió, illetve gazdasági teljesítménye pedig a sokknak vagy ellenáll (rezisztens), vagy felépül (reziliens), vagy lassan kilábal belőle, vagy hanyatlik (fokozatosan, illetve folyamatosan zuhan) (Tóth, 2012) (1. ábra).

1. ábra: A regionális teljesítmény változásának alapesetei
Figure 1: Cases of changes in regional performance

Forrás: Tóth, 2012.
Source: Tóth, 2012.

A reziliencia fogalma később került be a turizmustudományba, mint más területeken (Hall, 2017). Gonda (2022) szerint a vonatkozó szakirodalmak alapján a reziliencia turizmus szempontjából releváns értelmezése: „egy adott rendszer azon képessége, amely bizto-

sítja a sokkhatás elviselését, és a lényeges funkciók gyors helyreállítását. Egyszerre jelenti tehát az adott rendszer védekezőképességét, valamint öngyógyító és önfejlesztő mechanizmusát, melyek különösen fontosak a rendszer létét veszélyeztető csapások túléléséhez.” (Gonda, 2022:28.) Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a turisztikai reziliencia úgy értelmezhető, hogy a desztináció (mint rendszer) képessége arra, hogy egy öt ért sokkhatás után fenn tudja tartani, illetve meg tudja újítani turisztikai vonzerejét, kínálatát és működési rendszerét. Ehhez kapcsolhatjuk, hogy a működés visszaállása megtörténhet önerőből, de megjelenhet a külső (állami, regionális, lokális) támogatás is (anyagi vagy egyéb formában), egy válság túlélése érdekében. Hall (2017) a szakirodalmi elemzés alapján pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a turizmuskutatók többsége a reziliencia mérnöki koncepcióját alkalmazza, amely a zavarás előtt fennálló egyensúlyt feltételezi célként, ezzel szemben a rugalmasság azon felfogása, amely hangsúlyozza a komplexitást és a számos lehetséges többszörös állapotot (amelyben a rendszer létezhet), bár több munkában nyilvánvaló, a szerzők általában nem utalnak rá.

A regionális gazdasági reziliencia mintájára a regionális turisztikai reziliencia is értelmezhető: a régió turizmusának mint egy gazdasági ágazatnak azon képessége, hogy ellenáll, alkalmazkodik, átalakul a megrázkódtatásokkal szemben, vagy nem, s akkor bezuhan, és akkor reziliens, ha idővel megteremti vagy akár javítja a sokk előtti teljesítményét. Ennek mérése e téren kétoldalú: egyrészt mérhető a régióban található desztinációk, másrészt a régióba látogató turisták adatai révén. Hall (2017) szerint is az ilyen kutatásokban az alapvető megközelítés a desztinációk és a közösségek rezilienciájának előtérbe helyezése. A kettő közötti összefüggés kapcsán fontos kiemelni, hogy lehet egy desztináció alullátogatott, vagy épp túllátogatott, és a szállás és egyéb szolgáltatások pedig próbálják követni a turisták számát és érdeklődését, ami azt jelenti, hogy igazából a turisták adatai az, ami közvetlenül kifejezi a turizmust, annak változását, akár rezilienciáját. Munkánkban mi is erre fókuszálunk.

A turizmust érő sokkhatások, amelyek válságot idéznek elő az ágazatban, sokfélék. Két legfontosabb attribútuma a szélesen értelmezett biztonság és a pénzügyi stabilitás, és „előbbi központi témája a közbiztonság (terrorakciók, fegyveres konfliktusok), az egészségbiztonság (járványok), a műszaki biztonság (emberi mulasztásra visszavezethető katasztrófák), környezetbiztonság (természeti katasztrófák) regionális és/vagy globális veszélyeztetettségé ..., míg utóbbi az utazásra fordítható diszkrecionális jövedelem tartós felhalmozódását gátló gazdasági környezet vizsgálatát helyezi előtérbe ...” (Michalkó et al., 2023:14.). Egy külön típus ebben a körben a járványok és az ezzel járó megszorítások. Ilyenek korábban is voltak, világszinten (spanyolnátha, H1N1) és makrorégiókban (SARS, MERS), a legutóbbi pedig, amelyet e munkában vizsgálunk, a Covid-19 koronavírus okozta tömeges megbetegedések miatti, 2020 márciusában hivatalosan kinyilvánított világválság volt.

Itt térünk ki röviden arra, hogy mi is történt a turizmus korlátozásával a legutóbbi pandémia idején. Az UNWTO 2020. áprilisi jelentése szerint az országok akár 96%-a is hozott intézkedéseket a Covid-19 vírus terjedésének megakadályozására, és a nemzetközi utazással kapcsolatos globális intézkedések négy területen nyilvánultak meg. Az első a határok lezárását vagy részleges lezárását jelentette a turisták előtt. A második intézkedés egy adott úti célra vonatkozó utazási korlátozásra vonatkozott, amikor az utasok csak áthaladhattak egy adott területen. A harmadik intézkedés a repülőjáratok felfüggesztését jelentette. A ne-

gyedik korlátozás a karantén, az elkülönítés, a vízumintézkedések bevezetése és az utazási tilalom volt bizonyos területekről érkező turisták számára (Petrikovičová et al., 2023). Ezek differenciáltak voltak országonként, mint ahogy ezek részleges vagy teljes feloldása is. Ezek a lépések befolyásolták egyrészt a turizmus időbeli és területi alakulását, másrészt a desztinációk és szolgáltatásainak megszűnését vagy talponmaradását (lásd pl. Rastegar et al., 2023; Jesus et al., 2026), harmadrészt pedig magának a társadalomnak a pandémia utáni hozzáállását a turizmushoz (lásd pl. Behringer et al., 2023a; Aschauer – Egger, 2023).

A KUTATÁS MÓDSZERTANI HÁTTERE

A következőkben megvizsgáljuk az Eurostat turisztikai adatai alapján, hogy egyes EU országok, régiók esetében miként figyelhető meg a turisztikai reziliencia. A kutatási kérdéseink: milyen országos és regionális differenciák, illetve tendenciák tárhatók fel a turisztikai (a turistákhoz és a szálláshely kapacitás-kihasználtságához kötődő) adatok változása esetében a pandémia időszakában és az azt követő években az Európai Unióban, valamint milyen, a turisztikai teljesítmény változásához (látogatottság alakulása) kötődő típusokba (rezisztens, reziliens stb.) sorolhatók be a vizsgált területi egységek?

Az Európai Unióban az Eurostat a turisztikai statisztikák két fő összetevőjéről nyújt információkat: adatokat a szálláshelyekről, nevezetesen a turisztikai kereskedelmi szálláshelyek kapacitásáról és kihasználtságáról, valamint adatokat a lakosság által tett turisztikai utazásokról. Konkrétan: országos és regionális adatok állnak rendelkezésre a szálláshelyek, férőhelyek, szobák számára, ezek kihasználtságára, szállástípus szerint, valamint a turistaérkezések számára, vendégéjszakák számára a szállásokon, szállástípus szerint (Eurostat: Tourism). Az adatok különböző területi szinteken a területi egységek összevetésére és a jelenségek időbeli változásának vizsgálatára adnak lehetőséget.

A reziliencia szempontjából a 2019–2023-as időbeli keretet vettük, mivel 2020 márciusában jelentette be a WHO a világvárványt, így 2019 a Covid-19 világvárvány mentes bázisév, és 2022-ben zajlott le a 7., utolsó hulláma a járványnak, s így 2023 az első Covid-19 világvárvány mentes év, bár több tekintetben (például átoltottság, korlátozásmentesség) 2022 is számba vehető. A három év alatt megjelent hét hullám miatt az éves bontású adatok persze nem tárják fel az egy-egy éven belüli differenciákat, de átfogó képet adnak az egész folyamat lezajlása előtti, alatti és utáni három helyzetről.

Ami a területi szintet illeti, több Eurostat adat csak országos és NUTS 1 és 2 szinten érhető el, így két szinten folytattuk le a vizsgálatot: a 27 EU tagállam és a 244 NUTS 2 régió szintjén. (Mindkét szint értelmezhető a turizmusban, főleg intézményi, jogi és statisztikai oldalról, bár tény, hogy egyes kiterjedtebb desztinációk nem igazodnak közigazgatási határokhoz, sőt, akár külön kijelölt turisztikai térségek is vannak, ám EU szinten érdemi területi összehasonlítás ilyen módon tehető az adatok jellege miatt.) Az összeurópai kép vizsgálata miatt nem fogunk részletekbe menően elemezni különböző desztinációkat, ez lokális esetek feldolgozását jelentenék, és esetünkben a reziliencia magasabb területi szintű összevetését céloztuk meg, amely viszont olyan intézményrendszerrel bírhat, amely akár generális lépéseket tehet a reziliencia erősítése szempontjából. Az okok feltárását is csak pár kiugró esetben, kifejezetten Magyarországnál tesszük meg.

A térségtípusok megállapításához azt vettük alapul, hogy ellenálló vagy sokkmentes egy térség, ha lényegében nem csökkent az érték, vagyis nem mutatható ki sokkhatásra utaló jel. Reziliens, ha a vizsgált időtáv végére (2023) elérte az adat a kiindulási (2019) érték legalább 95%-át. Kilábaló, ha elszenvedett visszaesést, és még nem érte el a kiindulási értéket, de a visszaesés óta már elkezdett nőni az érték. Hanyatló, ha az érték nem, vagy csak időlegesen nőtt a válság évéhez képest. Ezen belül beszélhetünk visszaeső és diszfunkcionáló térségekről, a visszaeső mutat egy kis javulást a további hanyatlás előtt, míg a diszfunkcionáló nem. A Tóth-féle ábra konkrét időtávokat nem ad meg, mivel az az adat jellegétől függ, s lehet a két állapot közötti időtáv (regionális gazdasági teljesítmény esetén) akár pár hónap, egy év vagy akár több év is. A világjárvány esetében a hét hullám három évet, s eltérő mértékben érintett, így emiatt vehető a reziliencia értelmezés akár úgy, hogy 2019 a kezdet, 2023 a vég és van harmadikként a köztes időszak.

A TURISZTIKAI SZÁLLÁSHELYEK VÁLTOZÁSÁNAK FŐBB JELLEMZŐI

Tanulmányunk fókuszában a turistaszám-változások állnak, így csak röviden térünk ki a turisztikai szálláshelyekre. A szállásszolgáltatásnak többféle típusa van a NACE és a CPA besorolás szerint (I. Csoportos idegenforgalmi szálláshelyek [szállodák, üdülők, kempingek, üdülőtáborok stb.] és II. Idegenforgalmi magán szállások [bérelt nyaraló, családi házban bérelt szoba stb.]). Ezek a turisztikai elemzések tárgyai lehetnek: egyrészt létük/hiányuk és területi sűrűségük, másrészt minőségi jegyeik, működésük jellemzői (kapacitás, szállóvendégek száma, pénzügyi forgalom, foglalkoztatottak stb.) alapján. Mivel a válságok kiemelt indikátorai az adataik, így a 2020-ban kitört pandémia esetében is számos tudományos vizsgálat alanyai voltak. Ezek egy részét például Nekova (2023) foglalta össze. Az ügyfelek szeretnék, hogy a szálláshelyeken kevés legyen az érintkezés az alkalmazottakkal és minél nagyobb legyen a szállodai tisztaság, illetve megváltoztak a szálláspreferenciák, és a biztonságos és egészséges helyeket (távolságtartás, higiéniai szabályok stb.) kezdték előnyben részesíteni a szállóvendégek (ld. pl. Çetin – Coşkuner, 2021). Nekova kiemeli azt is, hogy a Covid-19 világjárvány előtt a turisták többnyire szállodai szobákban és közös házakban/lakásokban szálltak meg, míg a világjárvány miatt az utazók egyre gyakrabban választják egy különálló teljes lakás/ház bérlését.

Ami a turisztikai szálláshelyek (létesítmények) számát illeti az EU-ban, a 2019-es állapothoz (100%) viszonyítva 2020-ban 96,2%, 2021-ben 97,0%, 2022-ben 100,7% és 2023-ban 103,0% volt az érték. A tagállamok fele döntött úgy, hogy a pandémia idején teljesen bezárja a szálláshelyeket, vagy azokat csak üzleti célra, üzleti utazók számára teszi elérhetővé (Kaszás – Keller, 2022); ez időlegesen bezárás volt, és később több újra nyitott. Az adatok EU szinten nagy kilengést nem mutatnak, de országos szinten komolyabb (több mint 10%-os) visszaesést produkáltak 2020 és 2021-re Litvánia, Lettország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország és kifejezetten jelentős mértékben (majd' 40%-kal) Görögország. 2023-ra a 27 tagállamból csak 11 esetben nem állt helyre a 2019-es érték, és közülük is csak öt (Észtország, Lengyelország, Ciprus, Görögország és Magyarország) nem érte el a válság előtti év 95%-át.

A TURISZTIKAI SZÁLLÁSHELYEKRE ÉRKEZŐ VENDÉGEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

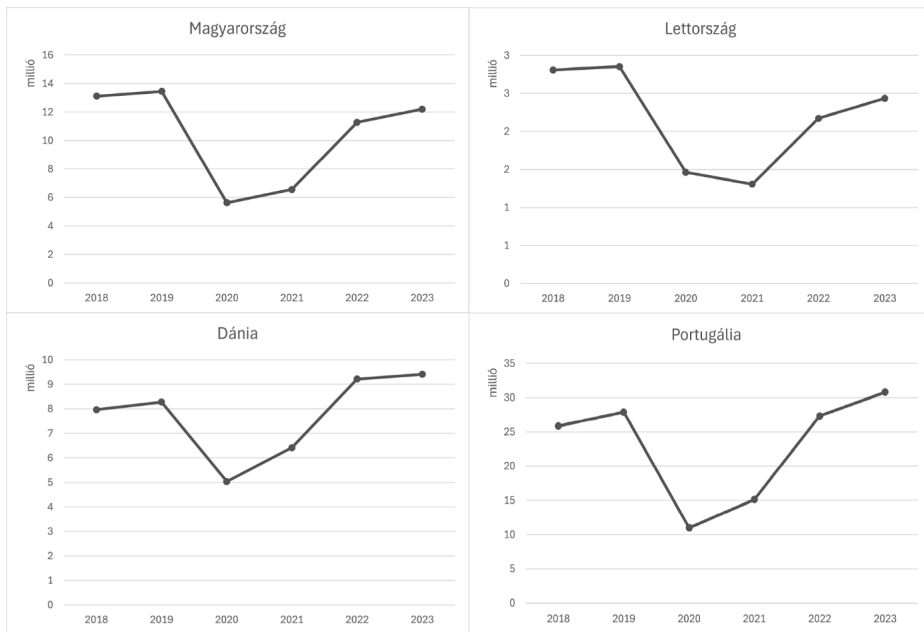
Az Eurostatnál a turisztikai kereskedelmi szálláshelyekre érkező vendégek száma országos, NUTS 1, NUTS 2 szinteken érhető el, évekre bontva és a vendég kiindulóországa szerint. Az EU-nál az adat, ha 2019: 100%, akkor 2020: 46%, és 2023-ban haladta meg a 2019-es szintet. Minden uniós ország esetében visszaesett az indikátor értéke 2020-ra, de a visszaesés mértéke eltérő, s arányait tekintve a legnagyobb visszaesést Görögország, Spanyolország, Portugália, Horvátország, Ciprus és Málta produkálták, ahol a 40%-át sem érte el adatuk az előző évnél. Ezen tagállamokban a turizmus kiemelt ágazat, a lakosságszámra vetített turisták száma, a turizmus GVA-hoz, GDP-hez való hozzájárulása szerint az uniós tagállami lista élmezőnyében voltak (Eurostat, OECD). A legkevésbé bezuhant országok Svédország, Finnország, Hollandia és Dánia, ahol az előző évi vendégek számának 58-60%-át tudták hozni. Magyarország a kárvallatok első harmada végén volt (42%-os értékkel a 9. volt a sorban). Bár a 2021. évben javult a helyzet, de egyetlen ország sem érte el a 2019-es értékét, és csak három tudta hozni a 2019-es értéket kb. 75%-át, sőt, öt ország esetében (Írország, Szlovákia, Lettország, Ausztria, Németország) még tovább csökkent az érték 2020-hoz képest. Magyarországon kismértékben emelkedett az érték. 2022-re már három ország elérte a 2019-es évi adatát, viszont két ország annak csak kb. háromnegyedét (Szlovákia, Lettország), a többi tagállam értéke pedig 80-99% között volt, Magyarország pedig 84%-on állt. A 2023-as év hozta el a visszaállást számos ország esetében (a csúcson Dánia: 114%, Málta 111%, Portugália 110% volt), Magyarország értéke azonban 91% volt, így az utolsó államok közötti pozíciója volt.

A Tóth (2012) szerinti csoportosítás alapján ellenálló (vagy sokkmentes) országot nem találunk, öt ország a kilábaló (ahol 2023-ra sem tért vissza ez eredeti érték 95%-a), a többi, huszonnégy ország pedig a rugalmas kategóriába esett (utóbbinál 2022-re kilenc ország érte el a 2019-es szintet, 2023-ra már mindegyik). Az EU egészére vonatkozó adatsor is ilyen (rugalmas) tendenciát mutat. A további kategóriákra, mint visszaeső és krónikusan, illetve késleltetett diszfunkcionáló országok, az EU tagállamai között nem találunk példát. A világjárvány bár alapjaiban rengette meg az egész szektort, mutatta meg sérülékenységét (utazási korlátozások, teljes lezárások, járványtól való félelem stb.), de már az első enyhítések és később a korlátok feloldása követhető az adatok változásában, s ezek tükrözik, hogy a társadalom nem szeretne lemondani szabadidős utazásairól, a fogyasztók igen nehezen viselik a mozgásuk korlátozását (Behringer et al., 2023b).

Az öt kilábaló ország Írország, Észtország, Lettország, Szlovákia és Magyarország. A balti államok esetében a 2022. év elején kirobbant orosz-ukrán háború miatt maradnak el némileg jobban a külföldi vendégek és a beutazási korlátozás miatt pedig kifejezetten az orosz turisták. Írországból volt Európa egyik legszigorúbb kijárási korlátozása a világjárvány nagy részében, de 2022 márciusában feloldották az összes Coviddal kapcsolatos utazási korlátozást, közte a külföldi látogatókra vonatkozókat is (akik körében a korábban kivándorolt írek leszármazottjai is nagy számban vannak, akik családi, baráti látogatásra utaznak „haza”), ám a dinamikus emelkedés ellenére sem tért vissza a 2019-es érték. Szlovákiában is a gazdaság „bezárásának” hatása számos üzleti és nem üzleti szervezet pénzügyi

helyzetének és jövedelmezőségének romlásában nyilvánult meg, s mivel a vírus terjedésének korlátozását és az emberi egészség védelmét célzó korlátozó intézkedések súlyosan érintették a turisztikai ágazat összes szolgáltatását, ezt az ágazatot azonosították a kijárási korlátozások legnagyobb negatív hatásával járó ágazataként Szlovákiában (Petrikovičová et al., 2023). A magyarországi forgalom bezuhanására komoly hatással volt a kormány 2020. novemberétől 2021. júniusig érvényes rendelete, mely kimondta, hogy az éttermek vendégeket nem fogadhatnak, csak az étel elvitele lehet, s a szállodák turistákat nem, csak üzleti, gazdasági vagy oktatási célból érkezett vendégeket fogadhatnak, és mindennemű rendezvény megtartása tilos (Palkovics, 2022). Budapest kiemelt szerepű a hazai turizmusban (érkező vendégek több mint egyharmada, érkező külföldi vendégek közel kétharmada), s mivel a főváros nehezen talált magára a pandémia után (lásd később), így ez az országos értékre is komolyan kihatott. (Ugyanakkor a legújabb adatok alapján a 2024. év rekordot hozott hazánkban: az előző évhez képest 12,2%-kal több vendég érkezett a kereskedelmi szálláshelyekre (KSH adat), azaz hazánkban csak lassabb volt a kilábalás, mint másol.)

2. ábra: A szállásbelyekre érkező vendégek számának (millió fő) alakulása két kilábaló és két rugalmas ország esetében (2018–2023)
 Figure 2: Arrivals of tourist accommodation establishments (million person) in two recovering and two resilient country (2018–2023)

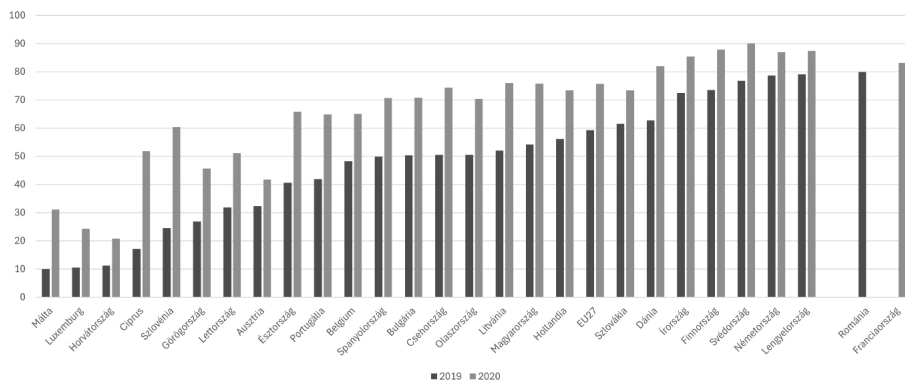

*Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatai alapján.
 Source: own editing based on Eurostat database.*

Megállapíthatjuk azt is adatok alapján, hogy a pandémia és a korlátozások, s így a külföldi turisták elmaradása hatására arányaiban nagyobb volt a belföldi turizmus az EU or-

szágaiban a korábbi időszakhoz képest (3. ábra). 2019-ről 2020-ra átlag 20,8 százalékponttal nőtt meg a belföldről érkezett vendégek aránya. Ez leginkább ott látványos, ahol kifejezetten magas volt korábban a külföldi turisták száma, illetve ahol erős korlátozások voltak. Az adatokból az is kiderül, hogy míg 2021-ben összességében közel az egy évvel azt megelőző szinten volt a belföldiek aránya, viszont 2022-ben jelentősen csökkennek az értékek, s az egyes országokban a pandémia előtti arányok figyelhetők meg nagyjából. Magyarországon, ahol uniós viszonylatban közepes volt a belföldi turizmus aránya (50% körüli, 2019), hasonló volt az érték alakulása, mint az általános tendencia. A hazai belföldi turizmus a járvány kitörése előtt is számottevő volt, de a járvány hatására még tovább nőtt, mivel mind egészségügyi, mind biztonsági, mind mobilitási szempontból előnyösebb volt (Behringer et al., 2023b). Ugyanakkor a járvány és a korlátozások visszaszorulása után ismét megugrott a külföldre irányuló turizmus.

3. ábra: A belföldről érkezett vendégek aránya (%) országonként 2019-ben és 2020-ban
Figure 3: Percentage of domestic guests in 2019 and 2020

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatai alapján.

Megjegyzés: nincs adat Romániából 2020-as külföldi vendégekre vonatkozóan és Franciaország esetében 2019-ből.

Source: own editing based on Eurostat database.

Note: no data about Romanian foreign guests in 2020 and about French guests in 2019.

Alacsonyabb területi szinten is megvizsgálhatjuk a jelenséget. NUTS 2 területi szinten 244 régió van az Európai Unióban, ezekből kiemeljük a leginkább érintett régiókat, valamint külön tekintettel vagyunk a magyar régiók helyzetére. A Baleár-szigetekre 2019-ben 12,4 millió turista érkezett, egy évvel később 1,7 millió, így vezeti a listát a maga több mint 85%-os zuhanásával. Ezt követi a Dublint magába foglaló Eastern and Midland nevű régió csaknem 80%-os visszaeséssel. Meglepő, de Budapest a harmadik az Európai Unióban ezen a téren: 2019-ben 4,6 millió látogató, 2020-ban pedig alig több mint egymillióan érkeztek a magyar fővárosba, így 78,4%-os visszaesést produkált. Budapest ráadásul viszonylag ne-

hezen állt talpra, 2021-ben a 2019-es szint 29,7%-át, 2022-ben annak csupán 68%-át sikerült elérnie. A 10 legnagyobb visszaesést mutató régió vagy fővárosi terület (Nekova [2023] kiemeli a munkájában, hogy a járvány terjedése szempontjából a városi területek nagyobb kockázatot jelentettek a turisták számára, mint a vidéki területek) vagy turisták által kedvelt szigetek, és az adatok alapján találunk köztük – az országoknál leírt szempontok tekintetében felállított kategóriák szerint – rugalmasakat (Baleár-szigetek, Jón-szigetek, Kréta, Brüsszel) és vannak csak kilábalók (Lazio [Rómával], Budapest, Bécs, Eastern and Midland [Dublinnal], Zágráb, Észak-Égei-szigetek).

Budapest esetében a nagy visszaesés oka, hogy nagyon kitett a külföldi turistáknak. Több szempontból vonzó fővárosunk, köztük a magán szálláshelyek széleskörű és kedvező árú felhozatala, melyek száma főleg 2014-től, az Airbnb-piac megjelenésével drasztikusan emelkedik. Emellett a hotelek, szállodák forgalma is dinamikusan nőtt. A bulituristák száma is emelkedik, ugyanis a külföldi vendégek legény- és leánybúcsúikhoz Budapest kifejezetten jó helyszín ár-érték arányban (Pinke-Sziva – Boros, 2022). Mindezekre a korlátozások drasztikus hatással voltak.

Ezzel szemben a többi magyar NUTS 2 régió nem esett vissza akkora mértékben, így a vidéki régióink az európai uniós középmezőnyben végeztek. A kisebb visszaesésnek több oka van. Először is, hogy kevésbé vonzóak európai dimenzióban, s a belföldi turizmus erősebb ezekben a térségekben, mely arány a korlátozások miatt meg inkább nőtt. Másodszor, a természetjárás és az aktív turizmus fellendült ebben az időszakban (Benkhard, 2023), amelynek ideális helyszínei. Ezeket túl fontos, hogy a második legnagyobb forgalmú magyar desztináció, a Balaton turisztikai térsége három régióban is jelen van, így a Balatonra érkező turisták száma (és annak változása) eloszlik Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Dél-Dunántúl közt. Ugyanakkor a balatoni térség kisebb visszaesést produkált, mivel a turisztikailag fontos nyári időszak nagyjából egybeesett a járványhullámok lecsengésének időszakával, mely egyben a mobilitási korlátozások enyhítésével is járt. 2022-re és 2023-ra az ágazat szinte minden indikátorában a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben is visszatért a 2019-es számokhoz és visszatérnek a korábbi trendeknek megfelelő adatok (Dombi et al., 2024).

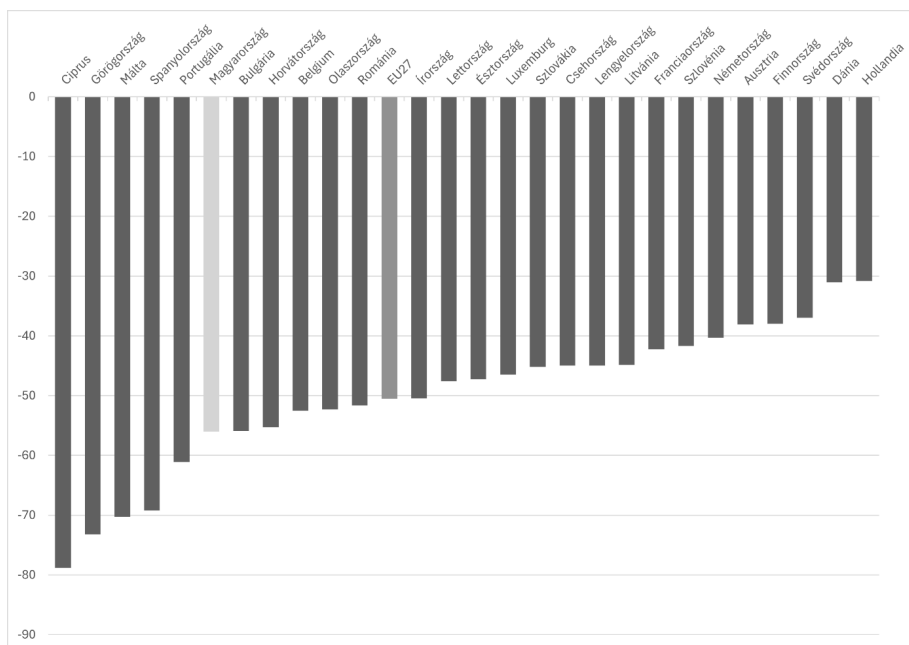
Visszatérve a teljes Európai Unióra, megállapítható, hogy 2021-ben egy régió sem érte el a 2019. évi adatot és csak kilenc régió haladta meg a 2019-es szint 90%-át. 2022-ben 67 régió (az összes mintegy negyede) haladta meg a 100%-ot. 2023-ban 240 régióból pedig már 140 tudta meghaladni a 2019-es szintet, s annak 95%-át pedig összesen 186, azaz a régiók valamivel több mint háromnegyede reziliens volt, míg egynegyede kilábaló.

VENDÉGÉJSZAKÁK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A turisztikai kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött éjszakák (Nights spent at tourist accommodation establishments) száma a másik fontos indikátora az ágazatnak. A vendégéjszakák száma is csökkent 2020-ban az Európai Unióban és minden tagállamában az egy évvel azt megelőző szinthez képest. Országos szinten (4. ábra) az Európai Unióban 60%-ot meghaladó visszaesés volt Görögország, Spanyolország, Portugália, Ciprus és Málta esetében. Magyarország a hatodik a sorban az előző öt országot követve. A Tóth (2012) beosztása szerinti típusok esetében ezen indikátor szerint sem találunk sokkmentes országot, mint

ahogy visszaeső és diszfunkciós sincs. Kilábaló államok Ciprus, a Balti államok, Szlovákia és Magyarország, míg a többi ország pedig rugalmasnak mondható (előbbieket nem, utóbbiak elérték 2023-ra a 2019. évi szintet). A kedvezőtlen magyar érték magyarázata az előző indikátornál olvasható, de kiemelhető, hogy e téren még rosszabb helyzet volt.

4. ábra: Vendégéjszakák számának csökkenése országonként 2020-ban 2019-hez képest (%)
 Figure 4: Decrease in the number of nights spent by country in 2020 compared to 2019 (%)

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatai alapján.
 Source: own editing based on Eurostat database.

A NUTS 2 régiókat tekintve kiderül, hogy mindenhol visszaesett a mutató értéke 2019-ről 2020-ra, de ennek mértéke 3,59 és 88,75% között változott. A tíz legrövidebbül teljesítő régiók (>75%-os visszaesés) itt is fővárosok, fővárosokat magukba záró nagyobb régiók (közte Budapest, 5. a sorban, illetve Dublin és Róma térsége, Brüsszel, illetve Thesszaloniki térsége), illetve szigetek (Ciprus, Kréta, Égei-tengeri és Jón-tengeri szigetek, Baleár). Budapest esetében elmondható, az elmúlt 10 év külföldi vendégéjszakáinak többsége (tízből hat) a fővárosban került eltöltésre (Pinke-Sziva – Boros, 2022), így a visszaesés emiatt volt igazán nagy. A tíz legnagyobb visszaesést produkáló régió közül 2022-re egy sem tudta hozni a 2019-es szintet, viszont 2023-ra négy régió értéke meghaladta azt, sőt a 95%-os küszöböt véve pedig hét régió volt reziliens és Dublin térsége, Ciprus és Budapest (92,7%) volt kilábaló.

A teljes régiókört nézve megállapítható, hogy 2022-ben és 2023-ban minden régióban magasabb volt az érték, mint 2020-ban, így hanyatló típust nem találunk, ugyanakkor az is igaz, hogy a régiók csak majd' 60%-a esetében haladta meg az érték 2023-ban

a 2019. évit, azaz elég nagy az aránya a lemaradóknak. Ha viszont a 95%-os küszöböt vesszük, akkor ez már valamivel több mint 80%, azaz dominál a reziliens típus, szemben a 20%-nyi kilábalóval.

TURISZTIKAI SZÁLLÁSHELYEK KIHASZNÁLTSÁGI MUTATÓINAK ALAKULÁSA

A kereskedelmi szálláshelyek kihasználtságának elemzésére a nettó szobakapacitás- és férőhelykapacitás-kihasználtság (Net occupancy rate of bed-places and bedrooms) nevű mutató áll rendelkezésünkre. A szobakapacitás-kihasználtsági rátát egy vizsgált időszakban úgy kapjuk meg, hogy az időszakban használt szobák számát elosztjuk a rendelkezésre álló szobák számával és megszorozzuk 100-zal, hogy százalékban fejezzük ki. A férőhelyek kapacitásának kihasználtságát egy vizsgált időszakban úgy kapjuk meg, hogy az időszakban eltöltött éjszakák számát elosztjuk a kínált férőhelyek számával és az eredményt megszorozzuk 100-zal, hogy százalékban fejezzük ki (Eurostat, Glossary: Net occupancy rate).

2019-ben a férőhelyek kihasználtsága az EU országaiban 36 és 72% között volt. A legkisebb rátájú országok közé tartozott Szlovákia (36,2%), Luxemburg (39%), Románia (39,7%), Lengyelország (41,7%) és Magyarország (41,9%). A legnagyobb rátával pedig a turisztikailag közkedvelt országok rendelkeztek, mint Ciprus (71,8%), Málta (66,2%), Spanyolország (61,5%) és Horvátország (60%). Ezek a Covid hatására jelentősen visszaestek, egész a 15-31%-os intervallumba. Az EU átlag 49,9% volt 2020-ban. A leginkább visszazuhanó országoknak magas, a legkevésbé érintett országoknak alacsonyabb volt a rátája a pandémia előtt.

A férőhelykapacitás-kihasználtság tekintetében több kilábaló országot találunk, ilyen például Németország, Málta, Luxemburg és Magyarország. Kevesebb rugalmas ország van ezen mutató szerint, mint a vendégéjszakákat tekintve. Rugalmas országok közé sorolhatjuk például Ciprust, Görögországot, Olaszországot, Spanyolországot.

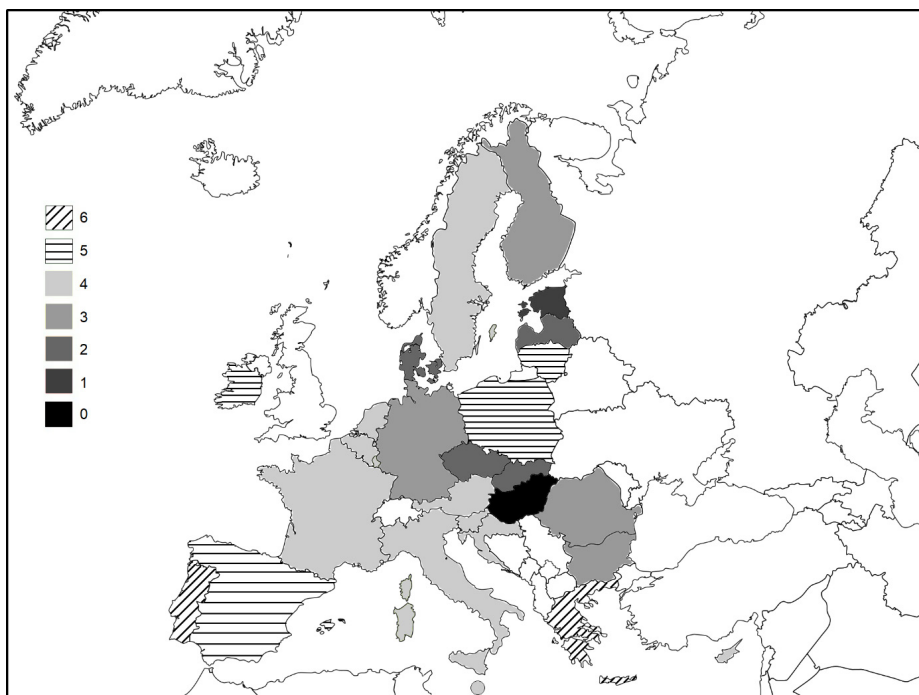
A szobakapacitás-kihasználtság változása hasonló recessziót mutat. 2019-ben a szobákra vonatkozó ráta 42 és 76% között voltak. A 2019-ben legjobb és a legrosszabb rátával rendelkező országok listája némileg eltér az előző indikátor szerinti listától. Románia (42,2%), Szlovákia (42,3%), Görögország (47,3%), Luxemburg (47,3%) és Lettország (48,2%) rendelkezik a legrosszabb, míg Spanyolország (67,2%), Ciprus (68,6%), Írország (72%), Hollandia (72%) és Málta (75,4%) a legmagasabb rátával. Az EU átlag 60,1%, melytől Magyarország kissé elmaradt 2019-ben, 56,8%-ot produkálva. Szintén elmondhatjuk, a leginkább visszazuhanó országoknak magas, a legkevésbé érintett országoknak alacsonyabb volt a rátája a pandémia előtt.

A szobakapacitás kihasználtságának alakulása esetében találunk rugalmas országokat, mint például Görögország, Spanyolország, Írország, Olaszország és kilábaló országokat, mint például Horvátország, Málta, Németország és Magyarország. Ennél a mutatónál találunk egy újabb kategóriába eső országot: Románia a sokkhatás okozta visszaesés utáni rövid javuló tendenciát követően 2023-ban kisebb kihasználtsági rátát ért el, mint 2022-ben. Ezzel egy diszfunkcionáló országot is találtunk.

A REZILIENCIÁK ÖSSZEGZÉSE

Az 5. ábra azt mutatja be, hogy hány vizsgált, turistákra vonatkozó mutatóból kerültek a rugalmas besorolásba az egyes európai uniós országok. A hat indikátor: vendégérkezések száma, összes vendégéjszakák száma, 1–3 közt eltöltött éjszakák száma, 3-nál több eltöltött éjszakák száma, férőhelykapacitás- és szobakapacitás-kihasználtság. (Megjegyzés: Franciaország esetében az utolsó 2 indikátor nem áll rendelkezésre 2019-ből.) Azon országokban, ahol a turizmus gazdaságban betöltött szerepe számottevő, így a turizmus újraindulása fontos volt, mint a déli tagállamokban, ott a helyreállítás gyorsabban végbement. A kormányzati döntések, mint a korlátozások gyors feloldása, a turizmusból érintett vállalkozások támogatása vagy a belföldi aktív turizmus segítése is hozzájárulhatott egyes országok kilábalásának elősegítésében. Sajnos ki kell emelni, hogy van egy ország, amely egyik vizsgált turisztikai mutató esetében sem volt képes 2023-ra visszatérni a 2019-es értékekhez, s így kilábalni a járvány okozta visszaesésből: Magyarország.

5. ábra: Hat turisztikai indikátor alapján vizsgált reziliencia különbségei az uniós országok között – a számok azt mutatják, hány indikátor tekintetében volt reziliens az ország
Figure 5: Differences in resilience between EU countries based on six tourism indicators – the figures show the number of indicators for which the country was resilient

Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

KONKLÚZIÓ

A reziliencia napjaink egyik kiemelt és sokat kutatott jelensége, valamint az elmúlt időszak eseményei miatt a fejlesztéspolitika is zászlajára tűzte. Mind a társadalom, mind a gazdaság érintett benne, ám a reziliencia elmélete és egyes modelljei különbözőképpen érvényesülhetnek egyes jelenségeknél. Tanulmányunkban a turizmust vizsgáltuk a pandémia idején és azt követően, főként a turisták száma és a fogadóhely térsége (ország, régió) oldaláról, és egy egyszerű elméleti modellt néztünk, ahol egy térség esetében a rezisztens, a reziliens, a kilábaló és a hanyatló kategóriákat vettük. Megállapítást nyert, hogy a kiemelt indikátorok (szálláshelyekre érkezők száma, eltöltött vendégéjszakák száma, szálláshely kapacitás-kihasználtsága) alapján mind az uniós tagállamok, mind a NUTS 2 régiók esetében nem volt olyan, hogy sokkmentes, azaz minden egységet elért a visszaesés, csak eltérő mértékben. Különbség pedig abban volt, hogy a reziliensek esetében a válságos 2020-as évet követően 1-2 éven belül visszatért a mutató értéke a 2019-es szintre, azaz a válság előtti időponthoz, míg a kilábalók esetében ez, az elérhető adatok tükrében még nem következett be. A turizmus tehát olyan gazdasági ágazat, ahol elég trendszerűen zajlott le a válság és a kilábalás országos és regionális szinten az Európai Unióban, de mérhető területi különbségekkel. Előbbi a járvány egységesebb kezeléséből ered (akár a turisták, akár a megszigorításokat bevezető intézmények részéről), míg utóbbi a földrajzi és így turisztikai többszínűségéből.

Azt is kiemelhetjük, hogy bár országonként differenciáltan, de a gazdaság, benne a turizmus gazdasági szereplői is különböző lokális, regionális, állami támogatásokhoz juthattak, hogy túléljék a válságot. Ez kihatott a vizsgált adatokra is, amelyek feltárása országonként, akár régióként külön tanulmányokat jelent, jelentett. (A hatékonyság miatt is, mivel például Szlovákiában és Romániában is volt ilyen támogatás, mégis a turizmus nem tért vissza a régi kerékvágásba; vagy például Franciaországban idővel torzította a piacot [olyan cég is talpon maradt, amely a pandémiától függetlenül is tönkrement volna], így a kamarák jelezték, hogy ideje megszüntetni az állami támogatást.) Emellett sokféle saját túlélési stratégia volt a különböző szolgáltatók részéről, de így is több tönkrement.

Az is látható az adatokból, hogy ma már kevésbé nyomozható a pandémia hatása a mutatókban (és a szerzők terepi tapasztalatai pedig azt mutatják, hogy a desztinációknál már csak egy-egy ott maradt matrica [„tartsd a biztonságos távolságot”], vagy egy-egy kézfertőtlenítő emlékeztet a pandémiára Nagyváradtól Firenzéig, Athéntól Párizsig), és a turizmus újbóli fellendüléséig kitartó gazdasági szereplők már ismét komoly és egyre komolyabbá váló kereslettel néztek szembe az elmúlt években. Sőt, helyenként új turisztikai rekordok születnek, ami már a túlturizmus (overtourism) jelenségét hozta el. (Több kutatás is rávilágított, hogy az emberek nem mondanak le az utazásról, és a növekvő szabadidő, átlagkereset, fejlettségben felzárkózó új országok turistái pörgetik fel az adatokat. De az már kevésbé hangsúlyos, hogy gyakorlatilag eltűntek a maszkok a túlszűfolt desztinációkban, és a turisták próbálják elfelejteni, mint egy rossz álmot, a pandémiát.) Tanulmányunk ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarország esetében a turizmus a leglassabban áll, illetve állt helyre az EU-ban, aminek üzenete, hogy célszerű lenne alaposabban megvizsgálni ezt a kérdést, mivel egy esetleges újabb, a turizmust súj-

tó válságból újólag is csak lassú kilábalást prognosztizálhatunk majd Magyarországon, illetve a külföldi turistákat koncentrálnó Budapesten, ha nem történik érdemi elmozdulás a turizmus rezilienciájának erősítésében.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A 146833 és 147032 számú projektek a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az „OTKA” Kutatási témapályázat (K_23) pályázati program finanszírozásában valósultak meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aschauer, Wolfgang – Egger, Roman: *Transformations in tourism following COVID-19? A longitudinal study on the perceptions of tourists*, Journal of Tourism Futures, 2023. <https://doi.org/10.1108/JTF-08-2022-0215>
- Behringer Zsuzsanna – Kulcsár Noémi – Hinek Mátyás – Tevelly Titanilla: *Changes in tourist decisions in the shadow of the global crisis – how travel preferences and consumer priorities evolved during COVID-19 and beyond*, Marketing & Management, 2023(a)/2, 61–70. <https://doi.org/10.15170/MM.2023.57.02.06>
- Behringer Zsuzsanna – Kulcsár Noémi – Hinek Mátyás – Tevelly Titanilla: *Turisztikai mobilitás-változás a Covid19-pandémia alatt és után, különös tekintettel a közlekedési eszköz- és desztinációválasztásra*, Turizmus Bulletin, 2023(b)/3, 26–36. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2023v23n3.3>
- Benkhard Borbála: *Növekedés és terjeszkedés, avagy a természetjárás a világjárvány alatt*, in: A turizmus válságjelenségei, Turizmus Akadémia (12), Kodolányi János Egyetem; CSFK Földrajztudományi Intézet; Magyar Földrajzi Társaság, Székesfehérvár; Budapest, 2023, 103–116. <https://doi.org/10.15201/TA12-8>
- Çetin, Altan – Coşkuner, Mustafa: *New Practice in Accommodation Facilities After Covid-19: Safe Tourism Certification Program*, Journal of Hospitality and Tourism Issues, 2021/1, 16–22. <https://doi.org/10.51525/johti.933071>
- Dijkstra, Lewis (ed.): *Kobézió Európában 2050-ig – Nyolcadik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kobézióról*, Publications Office of the European Union, 2022. <https://doi.org/10.2776/075>
- Gonda Tibor: *Turizmus és reziliencia*, Turizmus Bulletin, 2022/2, 27–36. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2022v22n2.3>

- Hall, Colin Michael: *Resilience in tourism: Development, theory, and application*, in: Joseph M. Cheer – Alan A. Lew (eds.): *Tourism, resilience and sustainability: Adapting to social, political and economic change*, Routledge, 2017, 16–32.
- Holling, Crawford Stanley: *Resilience and Stability of Ecological Systems: Annual Review of Ecology, Evolution and Systematics*, 1973/4, 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
- Kaszás Nikolett – Keller Krisztina: *A nemzeti turisztikai desztináció menedzsment szervek válság-kommunikációja a koronavírus-járvány előtt és alatt*, in: Michalkó Gábor – Németh József – Birkner Zoltán (szerk.): *Turizmusbiztonság, járvány, geopolitika*, Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft., 2022, 7–52.
- Martin, Ron – Sunley, Peter: *Regional economic resilience: Evolution and evaluation*, in: Gillian Bristow – Adrian Healy (eds.): *Handbook on regional economic resilience*, Edward Elgar Publishing, 2020, 10–35. <https://doi.org/10.4337/9781785360862.00007>
- Jesus, Carina Ramos – Coelho, Luís Miguel Serre – Ramos, Célia Maria Quitério: *Building resilience in tourism firms: Evidence from COVID-19*, *International Journal of Hospitality Management*, 2026. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2025.104395>
- Michalkó Gábor – Rátz Tamara – Szalai Katalin: *A válságproblematika felértékelődése a totális turizmus korában*, in: *A turizmus válságjelenségei*, Turizmus Akadémia (12), Kodolányi János Egyetem; CSFK Földrajztudományi Intézet; Magyar Földrajzi Társaság, Székesfehérvár; Budapest, 2023, 9–16. <https://doi.org/10.15201/TA12-1>
- Nekova, Mariela: *The impact of COVID-19 on the accommodation sector in tourism – a bibliometric analysis*, *Journal of the Bulgarian Geographical Society*, 2023/48, 55–64. <https://doi.org/10.3897/jbgs.e102519>
- Palkovics Krisztina: *A turizmus és a gazdaság alakulása Magyarországon és az Európai Unióban a Covid-19 árnyékában*, *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2022/3, 76–89. <https://doi.org/10.15170/TVT.2022.07.03.06>
- Petrikovičová, Lucia – Petrikovič, Jozef – Kurilenko, Viktoria – Taraj, Martin – Kholov, Saidmukhidin – Azizi, Mahmoud: *Impact of the Global COVID-19 Pandemic on the Slovak Economy (Tourism and Education)*, *Journal of Education Culture and Society*, 2023/2, 468–483. <https://doi.org/10.15503/jecs2023.2.468.483>
- Pinke-Sziva Ivett – Boros Kitti: *A belföldi turizmus ereje – Budapest vonzereje a belföldi látogatók véleményének tükrében*, *Marketing & Menedzsment*, 2022/1, 55–68. <https://doi.org/10.15170/MM.2021.56.01.05>
- Rastegar, Raymond – Siamak, Seyfi – Tahereh, Shahi: *Tourism SMEs' Resilience Strategies amidst the COVID-19 Crisis: The Story of Survival*, *Tourism Recreation Research*, 2023/2, 428–434. <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2233073>
- Sutton, Jesse – Arcidiacono, Alessia – Torrisi, Gianpiero – Nutifala Arku, Robert: *Regional economic resilience: A scoping review*, *Progress in Human Geography*, 2023/4, 500–532. <https://doi.org/10.1177/03091325231174183>
- Tóth Balázs István: *Regionális rugalmasság – rugalmas régiók*, *Tér és Társadalom*, 2012/2, 3–21. <https://doi.org/10.17649/TET.26.2.2013>

INTERNETES FORRÁSOK

- Dombi Gábor – Fekete Károly – Horváth Csanád – Kulics Beatrix – dr. Csákváriné Joó Zsuzsanna: *2023. évre vonatkozó területi monitoring jelentés*, Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft., Balatonfüred–Siófok, 2024. Elérhető: https://www.balatonregion.hu/msite/190/bku_2023_monitoring_jelentes.6.pdf (Letöltés ideje: 2025.03.22.)

- Eurostat Glossary: *Net occupancy rate*. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Net_occupancy_rate (Letöltés ideje: 2025.03.16.)
- Eurostat: Tourism. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/tourism> (Letöltés ideje: 2025.03.16.)
- World Travel & Tourism Council: European Union Travel & Tourism Economic Impact 2024 Fact-sheet. Elérhető: https://cdn.prod.website-files.com/6329bc97af73223b575983ac/66585111467e718abab823bd_EuropeanUnionLCU2024_.pdf (Letöltés ideje: 2025.02.10.)